अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

पूर्णांक २०२३ को १४ एस.सी.आर. ५५ : २०२३ आई.एन.एस.सी. ९५५

मुद्दा विवरण

भीषम लाल वर्मा

बनाम

उत्तर प्रदेश राज्य र अर्को

(विशेष अनुमति याचिका (आपराधिक) नं. ७९७६ को २०२३)

अक्टूबर ३०, २०२३

[सी.टी. रवीकुमार र संजय कुमार, जे.जे.]

मुख्य बिन्दु

विचाराधीन मुद्दा : के दोस्रो याचिका धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत दायर गर्न मिल्छ जब पहिलो याचिका दायर गर्दा पनि यी आधारहरू उपलब्ध थिए?

फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ - धारा ४८२ - एक गुनासो मुद्दा धारा ४०९, ४२०, ४६७, ४६८, ४७१ र १२०बी भारतीय दण्ड संहिता तथा धारा ७ र १३ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८ अन्तर्गत दर्ता गरिएको थियो - याचिकाकर्ता यसका आरोपितहरू मध्ये एक थिए - राज्य सरकारले याचिकाकर्तालाई अभियोजन गर्न स्वीकृति दिएको थियो - अनुसन्धानपछि आरोपपत्र तयार गरिएर मुद्दा दर्ता गरिएको थियो - २०१८ मा याचिकाकर्ताले धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत एक याचिका दायर गरेर केवल सरकारको स्वीकृतिमा चुनौती दिएका थिए र यसलाई परीक्षण अदालतमा जान दिइएको थियो - २०२२ मा याचिकाकर्ताले फेरि धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत एक याचिका दायर गरेर आरोपपत्र र मुद्दा दर्ताको आदेश खारेज गर्ने माग गरेका थिए - उचित हो कि होइन ?

परीक्षणः

यद्यपि यो स्पष्ट छ कि धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत कुनै पनि

अवस्थामा दोस्रो याचिका दर्ता हुन नसक्ने कुनै सार्वभौम नियम हुन्न र यो व्यक्तिगत मुद्दाका तथ्य र परिस्थितिहरूमा निर्भर गर्छ, कुनै व्यक्ति जो पीडित छ उसलाई धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत उच्च अदालतको क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्दै एक पछि अर्को बहाना पेश गर्न खुल्ला हुँदैन, यद्यपि यस्ता सबै बहानाहरू पहिलो अवसरमा नै उपलब्ध थिए। धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत क्रमिक रूपमा दर्ता हुने याचिकाहरूलाई स्वीकार गर्नु भने प्रतिवादीलाई आफ्नो स्वार्थ र सुविधाको लागि मुद्दाको कार्यवाहीलाई प्रभावित पार्न सक्षम बनाउने छ। यस्तो प्रक्रियाको दुरुपयोग स्वीकार गर्न मिल्दैन। यस मुद्दामा, आरोपपत्र दर्ता र अदालतको संज्ञान धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गतको पहिलो याचिका दर्ता गर्नुभन्दा पहिले नै भएका थिए, जहाँ केवल स्वीकृतिको आदेशमा नै चुनौती दिइएको थियो। त्यसैले, याचिकाकर्तालाई पछि आरोपपत्र र संज्ञानको आदेशमा सम्बन्धित उच्च अदालतको अन्तर्निहित क्षेत्राधिकार फेरि प्रयोग गर्न दिइन सक्दैन। [पैरा ११ र १२]

उद्धृत मुख्य मुद्दाहरू र अन्य सन्दर्भहरू:

पश्चिम बंगाल कानूनी मामिलाहरूको अधीक्षक र स्मरणकर्ता बनाम मोहन सिंह र अन्य (१९७५) ३ एसएससी ७०६; अनिल खड्किवाला बनाम राज्य (दिल्ली राजधानी क्षेत्रको सरकार) (२०१९) १७ एसएससी २९४; एस.एम.एस. फार्मास्युटिकल्स लिमिटेड बनाम नीता भाल (२००७) ४ एसएससी ७०; विनोद कुमार, आई.ए.एस. बनाम भारत सरकार र अन्य २०२१ एससीसी अनलाइन एससी ५५९; सिम्रिखिया बनाम डोली मुखर्जी र छाबी मुखर्जी र अर्को (१९९०) २ एसएससी ४३७: [१९९०] १ एससीआर ७८८;

सूरज देवी बनाम प्यारे लाल र अर्को (१९८१) १ एसएससी ५००: [१९८१] २ एससीआर ४८; आर. अन्नापूर्णा बनाम रमादुगु अनन्थ कृष्ण शास्त्री र अन्य (२००२) १० एसएससी ४० - उल्लेख गरिएको।

एस. मदन कुमार बनाम के. अर्जुनन २००६ एससीसी अनलाइन मद्रास ९४ - स्वीकृत।

अन्य मुद्दा विवरण, समाविष्ट आदेश र उपस्थिति

आपराधिक अपिल क्षेत्राधिकार: विशेष अनुमति याचिका (आपराधिक) नं. ७९७६ को २०२३।
अलाहाबाद उच्च न्यायालयको मिति २०.०२.२०२३ को फैसला र आदेश, ए४८२ नं. २०१४ को २०२२ बाट।

उपस्थिति:
प्रदीप कुमार सिंह बाघेल, वरिष्ठ वकील, अभिषेक कुमार सिंह, रमेश चन्द्र तिवारी, अभिनव जगन्नाथन, सुश्री पल्लवी बाघेल, सुश्री अनामिका यादव, सिद्धार्थ शुक्ला, याचिकाकर्ताका वकीलहरू।
एस. नागमुथु, वरिष्ठ वकील (अमिकस क्यूरी), एम. पी. पार्थिबन, आर. सुधाकरन, हरि हर सुधा, श्रेयस कौशल, प्रतिवादीका वकीलहरू।

सर्वोच्च अदालतको फैसला/आदेश

आदेश

संजय कुमार, जे.

१. 'के धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत दोस्रो याचिका दायर गर्न मिल्छ जब पहिलो याचिका दायर गर्दा पनि यी आधारहरू उपलब्ध थिए?'

२. यही छोटो प्रश्न विचाराधीन छ।

३. मुद्दाको स्वीकार्यता नै मुख्य बिन्दु भएकाले, वरिष्ठ वकील श्री एस. नागमुथुलाई अदालतलाई सहयोग गर्न अनुरोध गरिएको थियो र उनको सामान्य दयालुतासँगै उनले त्यसो गर्न सहमति जनाएका थिए।

४. पहिले प्रासंगिक तथ्यहरू ध्यान दिएर हेरौं: उत्तर प्रदेश राज्य शहरी विकास प्राधिकरणका संयुक्त निर्देशकले मिति २३.०६.२०१२ मा रामपुर थाना प्रभारी समक्ष गुनासो दर्ता गरेका थिए, जसमा एकीकृत कम लागत सरसफाई योजना अन्तर्गत शौचालयको निर्माणमा अनियमितता र संलग्न व्यक्तिहरूद्वारा सार्वजनिक कोषको दुरुपयोग भएको आरोप लगाइएको थियो। यस मुद्दाका याचिकाकर्ता, जो त्यस समयमा रामपुर प्रोजेक्ट निर्देशक/अतिरिक्त जिल्ला मजिस्ट्रेट हुनुहुन्थ्यो, पनि यसमा आरोपित थिए। त्यसपछि, रामपुर सिभिल लाइन्स थानामा क्रिमिनल केस नं. १२८० को २०१२ दर्ता गरिएको थियो, जसमा धारा ४०९, ४२०, ४६७, ४६८, ४७१ र १२०बी भारतीय दण्ड संहिता तथा धारा ७ र १३ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८ को आरोप लगाइएको थियो।

५. धारा १९७ सीआरपीसी र धारा १९ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८ अन्तर्गत अधिकार प्रयोग गर्दै, उत्तर प्रदेश सरकारले मिति ०३.१२.२०१३ को आदेशद्वारा याचिकाकर्ताविरुद्ध धारा ४०९, ४२०, ४६७ र ४७१ भारतीय दण्ड संहिता तथा धारा ७ र १३ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८ को आरोपमा अभियोजन गर्न स्वीकृति दिएको थियो। अनुसन्धान पूरा भएपछि, मिति ३०.०४.२०१५ को आरोपपत्र रामपुर सत्र न्यायाधीश समक्ष पेश गरिएको थियो। यसमा याचिकाकर्तालाई धारा ४०९, ४२०, ४६७, ४६८, ४७१ भारतीय दण्ड संहिता तथा धारा ७ र १३ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८ को आरोप लगाइएको मिति १२.०६.२०१५ को आदेशद्वारा रामपुर सत्र न्यायाधीशले संज्ञान लिएका थिए। त्यसपछि यो मुद्दा बेरेली विशेष अदालतमा विशेष मुद्दा नं. १९ को २०१६ का रूपमा दर्ता गरिएको थियो।

६. धेरै समय पछि, याचिकाकर्ताले धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत पहिलो याचिका, अर्थात् क्रिमिनल मिसेलेनियस एप्लिकेशन नं. ८४६५ को २०१८, अलाहाबाद उच्च अदालतमा दायर गरेका थिए।

यसमा उनले केवल मिति ०३.१२.२०१३ को सरकारको स्वीकृति आदेशमा नै चुनौती दिएका थिए। राज्यले स्वीकृतिको चुनौती परीक्षण अदालतमा गर्न सकिने भन्दै अर्जी विरोध गरेको थियो। त्यसपछि याचिकाकर्ताका वकीलले स्वीकृति आदेशलाई चुनौती दिन उचित आवेदनमार्फत परीक्षण अदालतमा जान स्वतन्त्रता मागेका थिए। त्यो दावी स्वीकार गर्दै, उच्च अदालतले मिति १५.१२.२०२० को आदेशद्वारा याचिकाकर्तालाई परीक्षण अदालतमा जाने र स्वीकृति आदेशमा चुनौती दिने स्वतन्त्रता प्रदान गरेको थियो। महत्वपूर्ण रूपमा, यस प्रथम धारा ४८२ सीआरपीसी याचिका दायर गर्दा आरोपपत्र अभिलेखमा नै थियो र रामपुर सत्र न्यायाधीशले संज्ञान लिइसकेका थिए।

७. तथापि, याचिकाकर्ताले २०२२ मा मात्र धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत दोस्रो याचिका, अर्थात् क्रिमिनल मिसेलेनियस एप्लिकेशन नं. २०१४ को २०२२, दायर गर्ने प्रेरणा महसुस गरेका थिए। यसमा उनले मिति ३०.०४.२०१५ को आरोपपत्र, मिति १२.०६.२०१५ को संज्ञान आदेश र विशेष मुद्दा नं. १९ को २०१६ को कार्यवाही खारेज गर्न माग गरेका थिए। यस आवेदन अलाहाबाद उच्च अदालतले मिति २०.०२.२०२३ को आदेशद्वारा खारेज गरेको थियो। यसमा उच्च अदालतले याचिकाकर्ताले पहिले धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत क्रिमिनल मिसेलेनियस एप्लिकेशन नं. ८४६५ को २०१८ दायर गरेका थिए, जसमा उनले केवल मिति ३०.१२.२०१३ को स्वीकृति आदेश खारेज गर्ने सीमित माग गरेका थिए। याचिकाकर्तालाई कार्यवाहीलाई एक-एक गरी चुनौती दिन दिन नमिल्ने र धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गतको पहिलो याचिका दायर गर्दा उनले आरोपपत्र वा संज्ञान आदेशबाट पीडित महसुस नगरेको हुँदा, त्यसलाई चुनौती दिने पछिल्लो याचिका स्वीकार्य नहुने निष्कर्ष निकाल्दै उच्च अदालतले आवेदन खारेज गरेको थियो। यही आदेशको विरुद्ध याचिकाकर्ताले यस मुद्दामा यस अदालतमा आएका हुन्।

८. याचिकाकर्ताका तर्फबाट, वरिष्ठ वकील श्री प्रदीप कुमार सिंह बाघेल, ले धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत दोस्रो याचिका स्वीकार्य हुने दलील पेश गरे। उनले यस अदालतको फैसला पश्चिम बंगाल कानूनी मामिलाहरूका

अधीक्षक र स्मरणकर्ता बनाम मोहन सिंह र अन्य१ मा भरोसा गरे। यसमा यो निर्णय गरिएको थियो कि फौजदारी कार्यविधि संहिता, १८९८ को धारा ५६१-ए, हाल धारा ४८२ सीआरपीसी, अन्तर्गत पछिल्लो आवेदन परिवर्तित परिस्थितिमा स्वीकार्य हुन सक्छ। यसमा यो पुष्टि गरिएको थियो कि पछिल्लो आवेदन, जुन एकदमै समान तथ्य र परिस्थितिमा दोहोरिएको आवेदन होइन, स्वीकार्य हुन सक्छ। यस्तै प्रभाव रहेको थियो यस अदालतको पछिल्लो निर्णय अनिल खड्किवाला बनाम राज्य (एनसीटी दिल्ली सरकार) र अर्को२ मा। यसभन्दा पहिले, एस.एम.एस. फार्मास्युटिकल्स लिमिटेड बनाम नीता भल्ला र अर्को३ मा, यस अदालतले यो निर्णय दिएको थियो कि धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत पहिलो याचिका कानून अनुसार उपलब्ध उपचारहरू प्राप्त गर्न स्वतन्त्रता सहित फिर्ता लिइएको खण्डमा, उच्च अदालतको धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गतको अन्तर्निहित क्षेत्राधिकार समाप्त हुने छैन र पूर्व-निर्धारित मुद्दा नहुने। हो, विनोद कुमार, आई.ए.एस. बनाम भारत सरकार र अन्य४ मा, यस अदालतको ३ न्यायाधीशको संवैधानिक इजलासले यो अवलोकन गरेको थियो कि धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गतको पूर्व याचिका खारेज भएको कारण पछि दायर गरिने याचिका मान्य हुने छैन, यदि तथ्यहरू त्यस्तो न्यायोचित गर्छन् भने।

९. अमिकस क्यूरी श्री एस. नागमुथुले भने यो देखाउन चाहे कि मोहन सिंह (उपरोक्त) मा दोस्रो याचिका स्वीकार गर्न दिइएको थियो किनभने पछिल्लो याचिकाको समयमा प्राप्त परिस्थितिहरू पूर्वको भन्दा स्पष्ट रूपमा फरक थिए र यही भिन्नता दोस्रो याचिकालाई बचाउन सक्ने कारण थियो। उनले थप देखाए कि सिम्रिखिया बनाम डोली मुखर्जी र छाबी मुखर्जी र अर्को५ मा, यस अदालतले चेतावनी दिएको थियो कि धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गतको अन्तर्निहित क्षेत्राधिकार धारा ३६२ सीआरपीसी अन्तर्गतको पुनरावलोकनको रोक उल्लंघन गर्न प्रयोग गर्न मिल्दैन। सूरज देवी बनाम प्यारे लाल र अर्को६ को उल्लेख गरिएको थियो, जसमा यो निर्णय दिइएको थियो कि अदालतको अन्तर्निहित शक्ति फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ द्वारा विशेष रूपमा प्रतिषिद्ध कुरा गर्न प्रयोग गर्न मिल्दैन। उनले आर. अन्नापूर्णा बनाम रमादुगु अनन्थ कृष्ण शास्त्री र

अन्य७ को तर्फबाट पनि हाम्रो ध्यान आकर्षण गरे, जहाँ धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गतको खारेजी याचिका मिति २८.०१.१९९५ मा खारेज गरिएको थियो र उल्लेख नगरी नै दोस्रो याचिका धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत समान माग सहित दायर गरिएको थियो। मिति २८.०१.१९९५ पछि कुनै नयाँ कुरा विकास भएको आधारमा दोस्रो याचिका दायर नगरिएको र पूर्वका तथ्यहरूमा मात्र आधारित भएको देखाउँदै, यस अदालतले दोस्रो याचिका स्वीकार्य नहुने निर्णय दिएको थियो, किनकि मिति २८.०१.१९९५ को अन्तिम आदेशलाई उच्च अदालतले उल्टाउने अधिकार छैन।

---

१. (१९७५) ३ एसएससी ७०६

२. (२०१९) १७ एसएससी २९४

३. (२००७) ४ एसएससी ७०

४. रिट याचिका नं. २५५ को २०२१, मिति २९.०६.२०२१ मा निर्णित = २०२१ एससीसी अनलाइन एससी ५५९

५. (१९९०) २ एसएससी ४३७

६. (१९८१) १ एसएससी ५००

७. (२००२) १० एसएससी ४०१

१०. एस. मदन कुमार बनाम के. अर्जुनन८ मा, मद्रास उच्च अदालतले यो अवलोकन गरेको थियो कि धारा ४८२ सीआरपीसी प्रयोग गर्ने व्यक्तिले त्यस समयमा उपलब्ध सबै बहानाहरू उठाउँदै ईमान्दारीपूर्वक अदालतमा आउनु पर्छ र उसलाई किस्तामा बहानाहरू पेश गर्न मिल्दैन। यो पनि अवलोकन गरिएको थियो कि फौजदारी कार्यवाहीको क्रममा परिस्थितिहरूमा परिवर्तन आउन सक्छ, जसले पीडित व्यक्तिलाई अदालतको अन्तर्निहित क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्न सक्षम बनाउँछ, तर जब उसको पास मुद्दाका सबै तथ्य र परिस्थितिहरू हुन्छन्, उसले एउटै राहत माग्न अर्को याचिका दायर गर्ने उद्देश्यले त्यसको एउटा भाग लुकाउन सक्दैन।

११. हामी मद्रास उच्च अदालतका यी अवलोकनहरूसँग पूर्ण सहमत

छौं। यद्यपि यो स्पष्ट छ कि धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत कुनै पनि अवस्थामा दोस्रो याचिका दर्ता हुन नसक्ने कुनै सार्वभौम नियम हुन्न र यो व्यक्तिगत मुद्दाका तथ्य र परिस्थितिहरूमा निर्भर गर्छ, कुनै व्यक्ति जो पीडित छ उसलाई धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत उच्च अदालतको क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्दै एक पछि अर्को बहाना पेश गर्न खुल्ला हुँदैन, यद्यपि यस्ता सबै बहानाहरू पहिलो अवसरमा नै उपलब्ध थिए। धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत क्रमिक रूपमा दर्ता हुने याचिकाहरूलाई स्वीकार गर्नु भने प्रतिवादीलाई आफ्नो स्वार्थ र सुविधाको लागि मुद्दाको कार्यवाहीलाई प्रभावित पार्न सक्षम बनाउने छ, जुन कारण कहिले उत्पन्न भएको थियो भन्ने कुरा नहेरी धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गत एक याचिका पछि अर्को दायर गर्दै। यस्तो प्रक्रियाको दुरुपयोग स्वीकार गर्न मिल्दैन।

१२. यस मुद्दामा, आरोपपत्र दर्ता र अदालतको संज्ञान धारा ४८२ सीआरपीसी अन्तर्गतको पहिलो याचिका दर्ता गर्नुभन्दा पहिले नै भएका थिए, जहाँ केवल स्वीकृतिको आदेशमा नै चुनौती दिइएको थियो। त्यसैले, याचिकाकर्तालाई पछि आरोपपत्र र संज्ञानको आदेशमा सम्बन्धित उच्च अदालतको अन्तर्निहित क्षेत्राधिकार फेरि प्रयोग गर्न दिइन सक्दैन। अलाहाबाद उच्च अदालतले यसै प्रभावमा दिएको चुनौतीयुक्त आदेश, त्यसैले, सबै पक्षमा अविवादित छ र हस्तक्षेप गर्न आवश्यक छैन।

---

४. (२००६) १ एमडब्लूएन (क्रि) डीसीसी १ = २००६ एससीसी अनलाइन मद् ९४

विशेष अनुमति याचिका मेरिट रहित छ र त्यसैले खारेज गरिएको छ।

यस मुद्दासँग अलग हुनुभन्दा पहिले, हामी वरिष्ठ वकील श्री एस. नागमुथु, अमिकस क्यूरीलाई उनको योग्य र विद्वत्तापूर्ण सहयोगको लागि हाम्रो सराहना र कृतज्ञता दर्ता गर्दछौं।

मुख्य बिन्दुहरू तयार गर्ने: एसएलपी खारेज।

अंकित ज्ञान